

Azerbaijan State
Economic University

Hacettepe
University

Ahmet Yesevi
University

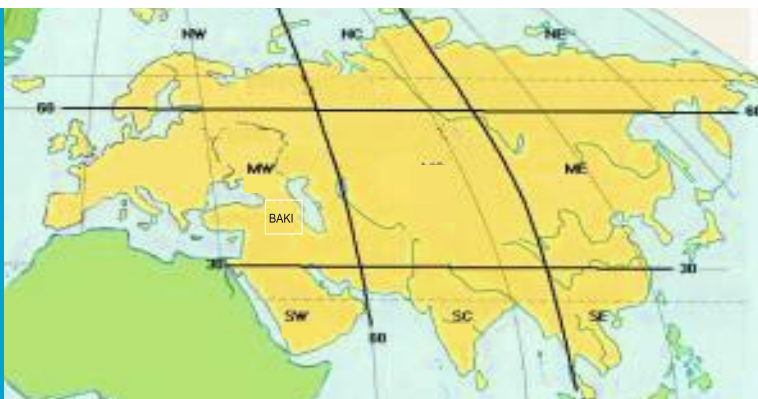

Kyrgyz-Turk Manas
University

**“Dünya iqtisadiyyatının inkişaf paradigması:
Bazar və sonrası”
mövzusunda**

AVRASIYA SOSIAL ELMLƏR FORUMU

MƏRUZƏLƏR

ISSN 2306-529X

I CİLD

Eurasian Forum on Social Sciences
“The World Economic Development Paradigm: Market and Beyond”

Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universiteti

Hacettepe
Universiteti

Qırğızıstan-Türkiyə
Manas Universiteti

Ahmet Yesevi
Universiteti

“Dünya İqtisadiyyatının İnkişaf Paradıqması:

Bazar və Sonrası”

mövzusunda

AVRASIYA SOSIAL ELMLƏR FORUMU

18-21 Oktyabr 2012

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı

MƏRUZƏLƏR KİTABI

(I CİLD)

BAKİ - 2013

Bu kitab Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində “Dünya İqtisadiyyatının İnkişaf Paradigması: Bazar və Sonrası” mövzusunda 18-21 oktyabr 2012-ci ildə keçirilən Avrasiya Sosial Elmlər Forumunun məruzələrindən ibarətdir (I Cild).

This book contains the papers of Eurasian Forum on Social Sciences in theme of “The World Economic Development Paradigm: Market and Beyond” which was held Azerbaijan State Economic University on 18-21 October 2012 (I Volume).

ISSN: 2306-529X

BAŞ REDAKTOR / EDITOR

Prof. Dr. Şəmsəddin HACIYEV

REDAKSIYA HEYƏTİ / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Əvəz BAYRAMOV

Prof. Dr. Ahmet Burçin YERELİ

NƏŞRƏ HAZIRLAYAN / EDITED BY

Elşən BAĞIRZADƏ

KORREKTORLAR / CORRECTED BY

Bəyim NƏBİYEVƏ

Çinarə CAMALOVA

Elza BABAYEVA

Aybəniz ŞİRİNOVA

FOTOQRAF / PHOTOGRAPHER

Kamal CƏLİLOV

“Dünya İqtisadiyyatının İnkişaf Paradigması: Bazar və Sonrası” mövzusunda Avrasiya Sosial Elmlər Forumunun məruzələr kitabı/ (I cild) Bakı: “İqtisad Universiteti”, 2013

© “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2013

AZGELİŞMİŞLİK VE KALKINMA TARTIŞMALARINDA NEOYAPISALCI YAKLAŞIM

Arş. Gör. Cihan YÜKSEL

Mersin Üniversitesi, cihanyuksel@mersin.edu.tr

Özet

Kalkınma tartışmalarındaki heterodoks söylemler içerisinde görece genç sayılan neoyapısalcılığı anlamaya çalışan bu çalışmada, son küresel kriz ile oluşan paradigma boşluğuna neoyapısalcılığın cevap olup olamayacağı sorgulanmıştır. Neoyapısalcılığın “üretim modellerini sosyal adaletle değiştirme”, “sistemik rekabetçilik”, “içeriden kalkınma”, “devletin kalitatif rolü” gibi kavramlarına vurgu yapılarak diğer heterodoks yaklaşımlardan ayrılan yönlerinin neoliberalizme karşı bir geri çekilme mi, yoksa direnç kaynağı mı olduğu sorusu ise tartışmaya açılmıştır. Sonuçta neoyapısalcılığın karşısında “sistemin krizine rağmen sisteme entegre olma” veya “sisteme meydan okuma” gibi iki yolun olduğu görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Azgelişmişlik, Kalkınma, Neoyapısalcılık.

Neostructuralist Approach on the Debates of Development and Underdevelopment

Abstract

Within this paper that studied neostructuralism as a more recent heterodox discourse, it was questioned that whether neostructuralism could be response to paradigm gap occurs via the current global crisis. By emphasizing some neostructuralist concepts such as “changing productive patterns with social equity”, “systemic competitiveness”, “development from within” and “qualitative role of the state”, the question of that are neostructuralism’s aspects departed from other heterodox approaches a retreat or a resistance welding is come up for discussion. Finally it is seen that neostructuralism has two ways: “to be integrated into the system in spite of the crisis of the system” or “challenge to the system”.

Key Words : Underdevelopment, Development, Neostructuralism.

JEL Classification Codes : B25, B59, O10.

1. Giriş

Kalkınma dikotomik bir kavramdır. Gelişmişlik ve azgelişmişlik gibi varlığı birbirine bağlı ikili bir yapıya yol açar. Gelişmişliğin varlığı azgelişmişliğe bağlı iken, azgelişmişliğin de varlığı gelişmişliğe bağlıdır. Ancak bu bağ sadece kavramsal değildir. Sözelimi, gelişmiş bir ülkenin bu sıfatı kazanması, başka bazı ülkelerin azgelişmiş olmasına bağlıysa, ortaya kavramsal bağ dışında kültürel ve ekonomik başka bir bağ çıkmaktadır: sömürgecilik. Bu sömürgecilik daha önceleri ilkel bir formda iken, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha modern bir hal almıştır. 1950'lerden itibaren, bağımsızlığına kavuşan ulusların kalkınmasının kalkınmış ulusların (Batının) geçtiği yoldan geçmelerine bağlı olduğu fenomeninin ortaya çıkması da, yeni sömürgeciliğin devamlılığı için önem kazanmıştır. Sahne, oyuncular ve senaryo aynıdır; ancak oyunun adı farklıdır. Dolayısıyla, gelişmişliğin varlığı sadece azgelişmişliğin kavramsal olarak varlığına değil, aynı zamanda azgelişmişliğin gelişmişliği ekonomik olarak beslemesine de bağlıdır. Bu nedenle, kalkınma kavramının dikotomik olduğu söylenebilir.

Söz konusu dikotomik ilişkiyi merkez-çevre analiziyle açıklayan yapısalcı yaklaşım kalkınma tartışmalarında önemli bir heterodoks söylem olmuş ve bağımlılık okulu gibi daha radikal yorumlara da ışık tutmuştur. Yapısal özelliklerindeki farklılıklar nedeniyle azgelişmiş ülkelerin ekonomik analizlerinin farklı modellerle yapılması gerektiği görüşüne sahip ilk yapısalcıların önerdiği politikaların bazı noktalarda aksaması ve 1980'lerdeki neoliberal politikaların yaşattığı dramatik sonuçlar, 1990'larda neoyapısalcı söylemin tartışılmasına yol açmıştır.

Kalkınma tartışmaları içerisinde neoyapısalcı yaklaşımı tanımak, “son dönem yaşanan küresel kriz ve ülke deneyimleriyle birlikte oluşan paradigma boşluğunu neoyapısalcılık doldurabilir mi?” sorusunu akıllara getirmektedir. Çalışmamız bu sorunun yanıtını aramak üzere yola çıkmaktadır.

2. Kalkınma Tartışmalarında Heterodoks Söylemler

Ortodoksinin kalkınma söylemlerinin dışında kalan tüm yaklaşımlar heterodoks mudur? Ya da heterodoks yaklaşımları aynı çatı altında toplayacak bir ortak payda var mıdır? Bu sorulara yanıt aramak aynı zamanda kalkınma iktisadında azgelişmişliği açıklayan yaklaşımları da sınıflandırmaya yardımcı olur.

Hirschman (1981)'a göre kalkınma iktisadını basitçe sınıflandırabilmek için iki unsuru göz önünde bulundurmak gerekir. Bunlar mono iktisat (monoeconomics) talebi ve karşılıklı fayda (mutual-benefit) talebidir. Bu iki unsura olan yaklaşımlarına göre teoriler sınıflandırılabilir. Azgelişmiş ülkelerin kendilerine has özellikleri nedeniyle sanayileşmiş ülkelerden ayrı analiz edilmesi gerektiği fikri mono iktisadın reddidir. Karşılıklı fayda talebi ise, bu iki grup ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin her iki gruba da kazanç sağlayacak bir yolda şekillenebildiğini iddia eder (Hirschman, 1981: 3).

Ortodoks iktisat, fizik kanunları gibi evrensel geçerliliği olan bir mono iktisat ve piyasa ekonomisinde bütün ekonomik ajanların kazanç sağladığı bir karşılıklı fayda anlayışına dayanmaktadır. Neo-marksist teoriler her iki yaklaşımı da reddeder. Yapısalcılar ise mono iktisat anlayışına karşı çıkarak ortodoks yaklaşımdan ayrılmaktadır. Bu nedenle kalkınma ve

azgelişmişlik tartışmalarında ortodoks yaklaşımın dışında kalan heterodoks söylemleri yapısalcılık/neoyapısalcılık ve bağımlılık okulu ile özetleyebiliriz.

Yapısalcılık, diğer bir ifadeyle Latin Amerika İktisat Okulu, yirminci yüzyılın ortalarında Birleşmiş Milletler Latin Amerika Ekonomi Komisyonu (İngilizce’de ECLA, 1984’de Karayip’in de eklenmesiyle ECLAC; İspanyolca ve Portekizce’de CEPAL) isimli kuruluşla ortaya çıkmıştır. Kuruluşun lideri ve yaklaşımın öncüsü olarak kabul edilen Arjantinli iktisatçı Raúl Prebisch’in, yaşadığı dönemin popüler söylemlerine göre farklı yorumlarda bulunması ve çözüm önerileri getirmesi, kendisi ve ekibini özgün kılan bir özellik olmuştur. ECLA düşüncesinin önemi hem Latin Amerika’nın kalkınma çalışmaları bağlamında hem de daha geniş bir etkiye sahip kuramsal katkı bağlamında küçümsenemez.

Latin Amerika Okulu tarafından savunulan ana tez, çoğunlukla sanayileşmiş merkez ülkelere birincil mal ve ham madde ihraç etmede uzmanlaşmış çevre ülkelerin ticaret hadlerinde uzun dönemli bir düşüşe maruz kaldığıdır. Dış ticaretin faydaları, ham madde ve birincil mal üreticileri ile sanayi malları üreticilerinden oluşan iki ülke grubu arasında eşit olmayan bir şekilde paylaşılmaktadır. Dış ticaretlerindeki bu asimetrik ilişki nedeniyle çevre ülkeler düşük tasarruf oranı ve düşük verimlilik kısır döngüsüyle karşılaşmaktadırlar. Bu nedenle Prebisch, çalışmalarında Latin Amerika ülkelerine devlet eliyle ve içe dönük sanayileşmeyi önermiş ve ülkeler arasında asimetrik bir ilişki doğuran uluslararası işbölümüne karşı bir hareket başlatmıştır. İspanyolca adıyla *Cepalinos* olarak da anılan ECLA yaklaşımı, yirminci yüzyılın ikinci yarısı boyunca heterodoks iktisatçı ve sosyal bilimci bir kuşağın neredeyse tamamı için bir beyin takımı haline gelmiştir.

Azgelişmişlik günümüzdeki gelişmiş ülkelerin geçmişteki resimleri olmadığından, diğer bir ifadeyle azgelişmişlik özgül bir olgu olduğundan, çözümü için kendine özgü bir teoriye ihtiyacı bulunmaktadır. Bu bağlamda, Prebisch’in merkez ve çevre analizi yönetsel açıdan bağımlılık okulunu etkilemiş ve kalkınma iktisadında Neo-Marksist yaklaşımın bir parçası olan bağımlılık okulunun gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Azgelişmişlik konusundaki Neo-Marksist teoriler, 1950’ler boyunca kısmen büyüme ve modernizasyon teorilerine karşı bir reaksiyon olarak, kısmen de emperyalizmin etkisiyle ilgili çok eski bir tartışmanın sonucu olarak görülmüştür. İlk Neo-Marksist teoriler bağımlılık teorileri olarak bilinir (Martinussen, 1997: 85).

Hem Marksizm hem de Latin Amerika Yapısalcılığına yönelerek inşa edilen bağımlılık, bir kuram olmanın ötesinde aynı duruşu sergileyen bilim insanları arasındaki bir düşünce okulu olmuştur. Bu düşünce okulunun önemli isimlerinden olan Fernando Cardoso, Theotonio dos Santos ve André Gunder Frank gibi yazarlar kalkınma ve azgelişmişliği bir madalyonun iki yüzü şeklinde ifade ederek aralarındaki dikotomik ilişkiyi vurgulamışlardır. Bu düşünce okulu, merkezdeki gelişmenin çevredeki azgelişmişliğe bağlı olduğunu vurgulayarak “azgelişmişliğin gelişimi” nosyonu ile yola çıkan yaklaşımlardan, bağımlılığın yapısal bir koşuldan ziyade bir durum olduğunu savunarak “bağımlı kapitalist gelişim” gibi daha reformist bir nosyona sahip olan yaklaşımlara kadar geniş bir spektruma sahiptir (Veltmeyer, 2006: 18).

“Büyümenin Ekonomi Politikası” adlı kitabında azgelişmişliğin hem tarihsel köklerini hem de morfolojik analizini yapan Paul Baran (1974), bağımlılık okulunun öncüsü olarak kabul edilir. Bağımlılık okulu, azgelişmişliğin nedenlerini bu ülkelerin tarihsel süreç içerisinde uluslararası işbölümünde aldıkları rollerle açıklamışlardır. Buna göre gelişmişlik ve

azgelişmişliği yaratan, kapitalist gelişme ve yayılmadır. Baran'ın analizinde dört temel unsur vardır: ekonomik artık, tekelci kapitalizm, emperyalizm ve sınıflar. Bu unsurlara dayanarak çevre ülkelerin kapitalist üretim tarzıyla gelişmesinin ve ekonomik bağımsızlığını korumasının olanaksız olduğunu söylemiştir. Baran'a göre sanayileşmiş ülkelerin hammadde ihtiyacını karşılayan ve bu ülkelerin şirketlerine büyük kârlar ve yatırım alanları sağlayan azgelişmiş dünya, gelişmiş kapitalist ülkelerin her zaman bir iç alanı (hinterlandı) olmuştur; bu nedenle de bu ülkelerin gelişmesi, gelişmiş kapitalist dünyanın egemen çıkarlarına ters düşmektedir. Azgelişmiş toplumların ekonomik artığının gelişmiş toplumlara kanalize edilmesi, bu ülkelerin kalkınma sürecinde yatırımlar için kullanabilecekleri az miktarda ekonomik artığı kaldığı anlamına gelir. Bu sömürgeci yapı azgelişmişliğin temel nedenidir. Bir ülkenin ekonomik kalkınması hızlandırılmak isteniyorsa, ekonomide köklü yapısal değişikliklerin yapılması gerekir. Buna ek olarak, uzun dönemli bir planlama çerçevesinde büyük yatırımlara girişmek, yeni üretim yöntem ve araçlarına geçmeyi engelleyen geleneksel yapıyı kırmak gerekir (Baran, 1974: 85-88).

Azgelişmişliğin nedenlerini açıklamada önemli adımlar atan yapısalcılık ve bağımlılık okulunun söylemleri kalkınma iktisadında heterodoks perspektifin yapıtaşları olmuştur. Ancak Latin Amerika ülkelerinde uygulanan yapısalci politikaların beklenen sonuçları vermemesi ve 1980'lerde dış açığın finansman yetersizliği söz konusu ülkeleri Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası ile periyodik olarak görüşmeler yapmaya zorlamıştır. Bilindiği gibi bu kuruluşlar, borçlu ülkelere neoliberal çerçeveye sahip bir ekonomik, siyasi ve kurumsal reformlar serisi başlatması durumunda yeni krediler vermeyi taahhüt etmişlerdir. Kapsamlı kısa dönem ve uzun dönem etkilerinden dolayı bu reformlar “yapısal uyum” programları olarak bilinir. Ancak, şimdiye kadar takip edilen strateji ne olursa olsun, dış borç krizinin olumsuz etkileri aşılamamıştır. İktisatçıların Latin Amerika için “kayıp on yıl” olarak değerlendirdiği 1980'lerin iç karartıcı tablosu, ECLAC'ı yeniden harekete geçirmiş ve neoyapısalcılığın temellerinin atılmasına yol açmıştır.

3. Neoyapısalcı Yaklaşım ve Kalkınma Tartışmalarına Katkısı

1990'lardan itibaren yapısalci gelenekte yazan iktisatçılar dikkatlerini kısa dönem makroekonomik istikrara çevirmişlerdir. Yapısalci gelenekten gelen, ancak geçmiş deneyimler ve günün koşullarından etkilenecek ilk yapısalcılardan kısmen ayrılan kısmen de ona katkıda bulunan bu yazarlar neoyapısalcılar olarak anılmışlardır.

ECLAC kaynaklarından destek alan Latin Amerikalı neoyapısalcılar, piyasa merkezli ve indirgemeci neoliberal yaklaşıma karşılık daha bütünsel bir görüş olan ve kurumların, kültürün, politik liderliğin, eşitliğin, demokrasinin ve kurumculuğun ekonomik gelişmedeki rolünü kabul eden ekonomik düşünce yapısını ortaya atmıştır. Fernando Fajnzylber öncülüğünde ve çeşitli entelektüel akımların etkisinde ekonomik büyüme ve politik istikrarı artırma gibi çift amaçlı bir yaklaşım adına firma ve ulus seviyesinde piyasa temelli olmayan koordinasyon şekillerini kullanan bir kalkınma tezi oluşturmuşlardır.

1970'ler ve 1980'ler boyunca neoliberal saldırı karşısında ECLAC politika yapıcılarının savunma pozisyonunda kalmışlar ve neoliberal ortodoksi ile ithal ikameci sanayileşme şablonunun tükenmişliği arasında sıkışıp kalmışlardır. ECLAC kendisinin entelektüel bakımdan yönünü şaşırmış ve teorik açıdan yeni zorluklar, sorunlar ve koşullara yanıt vermekte korumasız olduğunu görmüştür. Bu rüzgârlarla sarsılan ECLAC, 1980'lerin büyük

bir bölümünde teorik olarak düzensiz kalmıştır. 1990’larda yükselen yörüngesi boyunca Latin Amerika neoyapısalcılığı, neoliberal piyasa indirgemeci düşünceye meydan okumuş, ekonomi, devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi yeniden kavramsallaştırmış ve daha sonraki yıllarda hükümetler ve uluslararası kalkınma kurumları tarafından artarak benimsenecek olan yeni bir kalkınma söylemi sunmuştur (Leiva, 2008b: 8).

Fernando Fajnzylber’in 1980’li yıllarda yaptığı çalışmalar neoyapısalcılığa ışık tutan çalışmalar olmakla birlikte; neoyapısalcılığın ana referans metni ve hatta manifestosu olarak kabul edilen ilk çalışma, Fajnzylber’in liderliğinde yazılan ve 1990 yılında ECLAC tarafından yayınlanan *Üretim Modellerini Sosyal Adaletle Değiştirmek* (Changing Production Patterns with Social Equity) isimli kitap olmuştur.

Sunkel ve Zuleta (1990), neoyapısalcıların önerilerini dört temel başlıkta toplamıştır: üretim modellerinin değiştirilmesi ve modernize edilmesi, teknoloji ve yenilik, sermaye oluşumu ve üretken kapasite kullanımı, devletin yenilenmesi.

Neoyapısalcı önerilerin başında “üretim modellerinin değiştirilmesi ve modernize edilmesi” gelir. Bu önerinin altında yatan temel güdü, ihracatın genişletilmesinin ithal ikameciliğe göre daha olumlu sonuç vereceği fikridir. Buna göre ithalat tarifeleri yerine, yeni ürünleri üretmeye başlayan ve yeni dış pazarlara açılan öncü işletmelerin ihracatını sübvans etmek daha önemlidir (Sunkel ve Zuleta, 1990: 43).

Neoyapısalcılar üretim modellerinin değiştirilmesi sürecinde “karşılaştırmalı üstünlük” fikri yerine “sistemik rekabetçilik” fikrini, rekabetçiliğin kaynağı olarak “fiyatlar” yerine “teknik sürecin birleşmesini”, rekabet alanı olarak da “piyasa” yerine “bir bütün olarak toplumu” öne sürerek neoliberalizmden ayrılmaktadırlar (Leiva, 2008a: 9). Ayrıca ekonomi politikası açısından bakıldığında, neoliberaler sadece piyasa sinyallerine dayanırken, neoyapısalcılar daha seçici ve aktif ihracat artırıcı (export-promotion) politikalar öne sürmektedir. Üretim kalıplarının değiştirilmesi bağlamında önerilen bu politikalar uygulanmadığında, ülkeler işleme seviyesi düşük olan hammadde ihracatında sıkışıp kalacak ve ihracat sektörü görece az sayıda firma ve ürünlerle yönetileceğinden dış talepteki dalgalanmalara karşı son derece savunmasız olacaktır. Neoyapısalcılara göre ürün ihracatının gelişimi üzerine bir öncelik verildiğinde iki ayrı olumlu etki oluşacaktır. İhracat teşviki bir yandan uluslararası talebi genişletirken, diğer yandan da teknik değişimin ihracat sektöründen ekonominin geri kalanına geçmesini sağlayabilir. Neoliberallerin ihracatın rekabet gücünü artırmak için döviz kurlarında keskin bir değer kaybı yaratması neoyapısalcılara göre sadece kısa vadeli olarak ihracat rekabetçiliğinde avantaj sağlar. Döviz kurunun ihracatın gelişiminde önemli bir rol oynadığını kabul etmekle birlikte, neoyapısalcılar dış sektör davranışı ve ekonomiyi dikkate alan kademeli devalüasyonun tercih edilmesi gerektiğine inanırlar. (Leiva, 2008a: 14).

Neoyapısalcılara göre üretim modellerindeki değişim sosyal adaletle birlikte sağlanmalıdır. Neoyapısalcılığın manifestosu olarak kabul edilen ve 1990 yılında Fajnzylber öncülüğünde ECLAC tarafından yayınlanan *Üretim Modellerini Sosyal Adaletle Değiştirmek* isimli çalışma, uzun vadeli büyüme ve sosyal adalet konusunu yeniden tartışmaya açmıştır. Fajnzylber, sosyal adalet ile üretim modellerinin değiştirilmesi mesajına birkaç güçlü fikir ile katkıda bulunmuştur; böylece ECLAC kalkınma bakış açısını yenilemiştir. Buna göre “otantik” ve “sahte” rekabetçilik arasındaki ayrıma dikkat çekilmiştir. İlki yeni teknolojiler, beşeri sermayenin gelişimi ve sosyal adaletin sürekli ve artarak uygulanmasına

dayanmaktadır. İkincisi ise döviz kurları, ücretler ve doğal kaynaklardan elde edilen avantajlara dayanmaktadır. Bu nedenle otantik bir rekabetçilik elde etmek için ticarete açıklık ve teknik değişim merkezli geniş bir sosyal pakt gerekmektedir. Bu fikirlerin ortaya atılmasından sonraki yıllarda ECLAC konuyu birçok çalışmayla geliştirmiştir. Sosyal adalet ile üretim modellerinin değiştirilmesinin temel direkleri olarak eğitimi ve bilgiyi vurgulayan önerinin yanı sıra, sosyal adalet ile değişen üretim modelleri arasındaki eşzamanlılık ve tamamlayıcılık analizleri de önemli olmuştur (Bielschowsky, 2009: 177).

Neoyapısalcıların ikinci önerisi “teknoloji ve yenilik” olmuştur. Geçmişte uygulanan ve ağırlıklı olarak iç piyasa talebi ve entegrasyonunun sağlanmasından oluşan Keynesyen büyüme stratejisinin üretken verimliliği göz ardı ettiği fark edilmiştir. Bu nedenle azgelişmiş ülkelerde üretime yönelik teşviklerin teknolojik öğrenme ve yeniliği artırdığı ve girişimcileri hareketlendirdiği yerde Schumpeterci bir yaklaşım benimsenmelidir (Sunkel ve Zuleta, 1990: 44).

Teknolojinin önemini göz ardı eden neoliberalizmin aksine neoyapısalcılık teknolojinin iktisap edilmesinin ve yaygınlaştırılmasının üretkenliğin ve rekabet gücünün artırılması açısından hayati bir önem taşıdığını fark etmiştir. Yoksulluğu ve eşitsizliği azaltmak için tek çare olarak piyasa dinamiğini gören neoliberalizmin aksine neoyapısalcılık yoksulluğun ve eşitsizliğin azaltılması konusunda aktif sosyal politikalar yoluyla ekonomik başarı elde etmenin önemini vurgulamıştır. Düşük ücretli işgücünü bölge için rekabet avantajı sağlayacak bir unsur olarak değerlendiren neoliberalizmin aksine neoyapısalcılık rekabet gücünün ancak teknik yenilikler vasıtasıyla sağlanabileceğini vurgulamıştır (Kirby, 2009: 137).

Üçüncü öneri “sermaye oluşumu ve üretken kapasite kullanımı” konusundadır. 1980’lerde Latin Amerika ekonomilerinin ayırt edici özelliklerinden biri sermaye kullanımının ve oluşumunun düşük oranlarda olmasıdır. Bu nedenle hem karşılaştırmalı üstünlüklerin gelişimini etkilemek hem de özel yatırım teşebbüslerini tamamlamak için doğrudan kamu faaliyetleri önerilmektedir (Sunkel ve Zuleta, 1990: 45).

Neoyapısalcılığın bu konudaki önemli unsurlarından biri, selektif liberalizasyon, dünya ekonomisine entegrasyon ve ihracata yönelik sanayileşme ve büyüme politikaları yoluyla dünya piyasasındaki temel üretken alanlarda karşılaştırmalı üstünlüğün sağlanmasıdır. Neoyapısalcılar güvenlik açığı ve bağımlılığı azaltırken Latin Amerika’nın dünya ekonomisindeki konumunu da artıran “açık bölgeciliğin” keskin savunucusudurlar (Kay ve Gwynne, 2000: 63).

Dördüncü öneri ise “devletin yenilenmesi” olmuştur. Neoyapısalcılar yaşanan makroekonomik sorunların çözümü için pragmatik bir yol izleyerek devlete yeni bir rol biçmişlerdir. Bu rol, ilk yapısalcılara göre daha az müdahalecidir. Ama yine de neoyapısalcılara göre devletin klasik fonksiyonları (kamusal malların sunumu, makroekonomik dengeleri ve adaleti korumak vb.), temel fonksiyonları (minimum ulaşım ve iletişim altyapısı, sağlık, barınma, eğitim vb.) ve yardımcı fonksiyonları (henüz var olmayan piyasaları geliştirerek ekonominin yapısal rekabetine yönelik destek vermek, bilimsel ve teknolojik altyapının geliştirilmesi vb) güçlendirilmelidir. Bu işlevler devletin geçmişte kritik, fakat bugün daha az öneme sahip olan girişimci ve üretken işlevlerinden daha önemlidir. Devlet, özellikle vergi reformu aracılığıyla gelirlerinin kaynaklarını konsolide ederek maliyesini yeniden organize etmelidir. Harcamalara ilişkin olarak ise, devlet yatırım önceliklerini belirlemeli ve rasyonel bir kamu yatırım programı kurmalıdır; aynı zamanda,

tekrar dağıtılabılır olanlar hariç sübvansiyonları azaltmalıdır. Kamu işletmelerinin verimliliğini artırmaya yönelik eylemler de önemlidir. Örneğin, devlet amaçlarını verimli olanlarla sınırlamalıdır. Onlara daha fazla mali ve yönetsel özerklik vererek, onların özel bir kuruluşunkine benzer fiyatlar uygulamalarına izin vererek, “sosyal” fiyatları sadece sınırlı ve istisnai bir şekilde sabitleyerek, yardımcı hizmetlere yönelik taşeronluk anlaşması yaparak ve davetkâr teklifler sunarak, “stratejik olmayan” üretici işletmeleri özelleştirerek onları daha rekabetçi yapmalıdır (Sunkel ve Zuleta, 1990: 45-46).

Bütün bunların dışında genel olarak neoyapısalcıların çizdiği kamu politikalarının en önemli bileşenleri (1) uzlaşmanın inşa edilmesi, (2) katılımcı yönetim, (3) kamu sektörü-özel sektör ortaklığı, (4) toplumsal sermayeyi artırarak üstünlük sağlamak ve (5) devlet-sivil toplum birliğine dayanan vatandaşlığın yeni biçiminin inşası olmuştur (Leiva, 2008a: 149).

ECLAC’ın önde gelen akademisyenleri arasında yer alan ve neoyapısalcılığın başlıca mimarlarından biri olan Fernando Fajnzylber, konuyu “üretim alanındaki sorumluluklarını mevcut girişimcilere devredecek; üretkenliği, teknik ilerlemelerin hızını ve eğitim seviyesini artırma görevine odaklanacak; sosyal eşitliği veya sosyal dayanışmayı teşvik edecek bir devlete ihtiyaç vardır” sözleriyle özetlemiştir (Fajnzylber, 1994: 207).

Yukarıda ifade edilen neoyapısalcı öneriler, kalkınma konusundaki temel vurgularda değişim yaşandığını göstermektedir. İlk yapısalcıların vurguladığı ve ithal ikameci sanayileşmeyle açıklanan içe dönük kalkınma (inward development) söylemi, neoyapısalcılarda yerini “içeriden kalkınma” (development from within) söylemine bırakmıştır. Sunkel tarafından geliştirilen “içeriden kalkınma” stratejisi Prebisch’in orijinal meydan okumasının da ötesine gitmeye çalışmaktadır. Amaç, yabancı özel yatırım kullanımı da dâhil teknik gelişmeleri oluşturan ve absorbe eden iç kaynaklı birikim sürecini oluşturmaktır. Bu süreç az gelişmiş ülkelere dinamik büyüme için kendi kararını verme kapasitesini sunmaktadır. Diğer bir ifadeyle konu talep meselesinden ziyade, arz tarafındaki bir dinamik çabayla alakalıdır: birikim, kalite, esneklik; üretim kaynaklarının etkin kullanımı ve kombinasyonu; teknik ilerleme, yenilik ve yaratıcılığın birleşimi; organizasyonel kapasite, sosyal uyum ve disiplin; tutumlu özel ve kamu tüketimi ile ulusal tasarrufların vurgusu ve ulusal ekonomiyi dünya ekonomisine dinamik bir şekilde sokmak için kapasite edinilmesi. Kısacası az gelişmiş ülkeler kendi kendine sürdürülen bir kalkınmanın sağlanabilmesi için özel ekonomik ajanlar ve devletin aktif katılımıyla “içeriden” bir çaba göstermelidir (Sunkel ve Zuleta, 1990: 42).

Kalkınma için neoyapısalcı gündemin her yönünü etkileyen önemli bir amaç da, eşitlik ve sosyal adaleti sağlamak ve demokratik kurumları güçlendirmektir. Ekonomik krizin dayattığı kısıtlamalar bağlamında en yüksek öncelik, aşırı yoksulluk sorunlarına ve yoksulluğu kesin olarak hafifletmek ve ortadan kaldırmak için tasarlanmış politikalara verilmelidir. İstikrarlı büyümede devam edildiğinde, gelir dağılımında adaleti sağlayabilmek için orta ve uzun dönemli temel değişimler üretim yapısındaki heterojenliğin yüksek derecesinin üstesinden gelmek için ortaya çıkarılabilir.

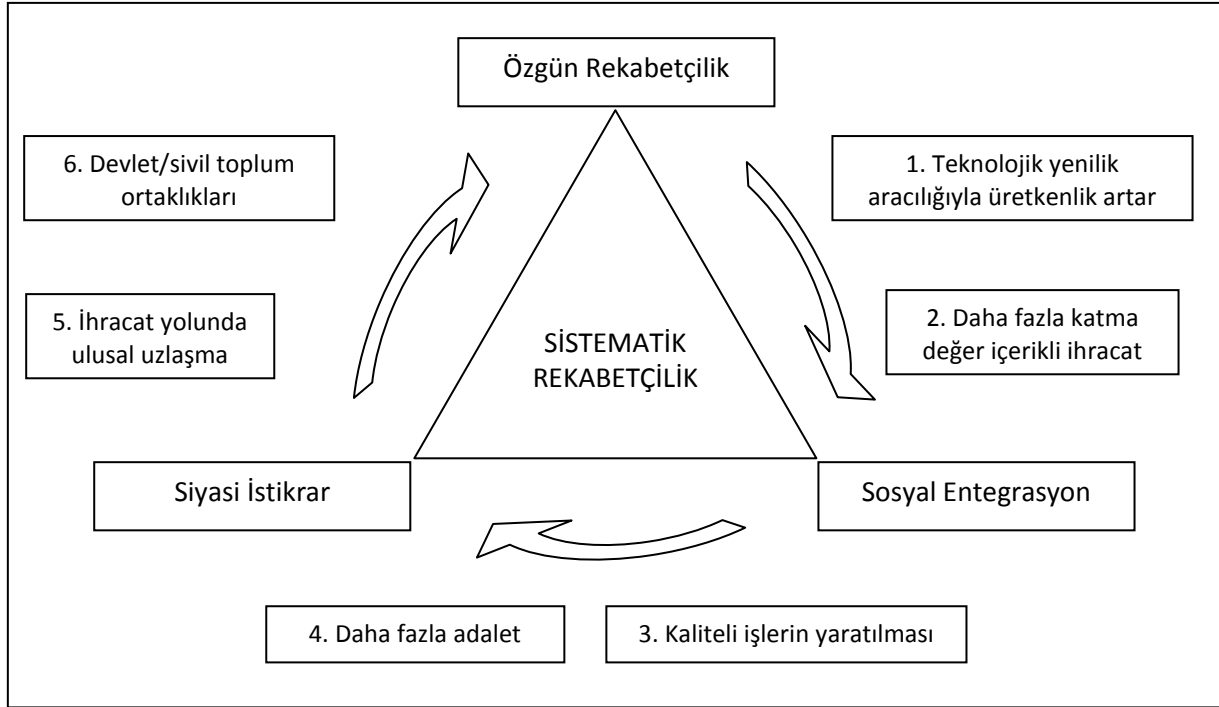
“Daha fazla eşitlik gerektiren sosyal dayanışmanın mevcut olmaması durumunda üretim modellerinde yapılacak değişikliklerin zaman içerisinde sürdürülebilir nitelik taşıması mümkün değildir; ancak ekonomik büyüme gerçekleştirilmediği müddetçe de daha fazla eşitliğin sağlanması söz konusu olamaz” savından hareketle ECLAC ekonomik büyüme ile sosyal eşitlik arasında simbiyotik bir ilişki kurmaktadır. Üretim modellerinin değiştirilmesini

sağlamak amacıyla uygulanması öngörülen politikaların bir kısmının, işgücünün daha kaliteli işlerde istihdam edilmesini ve beceri düzeylerinin artırılmasını sağlayarak eşitliğin artırılmasına katkıda bulunacağını ileri sürmektedir. ECLAC büyüme ile eşitlik arasındaki bu simbiyotik ilişkinin, daha fazla verimlilik ve daha yüksek büyüme hedefleyen politikalar ile daha adil bir gelir dağılımını amaçlayan politikaların birbirlerini tamamlaması suretiyle mümkün olduğunu öngörmektedir (Kirby, 2009: 138).

Yapısalcı kalkınma anlayışında yaşanan değişim, kalkınma söyleminde vurgulanan temel kavramların da değişmesine neden olmuştur. Buna göre neoyapısalcı kalkınma paradigmasının ana kavramlarından biri de *sistematik rekabetçilik* olmuştur. 1970’ler ve 1980’ler boyunca neoliberalizm “karşılaştırmalı üstünlük” kavramını kullanarak piyasaları ve rekabeti yerel ve uluslararası seviyelerde sadece ekonomik ve sosyal etkileşim şeklinde formüle etmiştir. ECLAC ekonomistleri, politik ve ekonomik olarak *laissez-faire* dogmatizmine güçlü bir alternatif ararken “sistematik rekabetçilik” kavramını benimsemişlerdir. Bu nosyonla dünya piyasalarında rekabet eden şeylerin *ürünler* değil, *tüm sosyal sistemler* olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu kavramı yaymak ve “üretim yapılarını sosyal adaletle değiştirme” fikrini desteklemek için neoyapısalcılar verimlilikteki değişikliklerin ve teknik ilerlemenin kurumsal, politik ve kültürel faktörler tarafından belirlendiğini savunmuşlardır (Leiva, 2008a: 3-4).

Neoyapısalcılığın bir diğer ana kavramı da *verimli döngüler* olmuştur. Dogmatik olarak piyasa merkezli bir vizyonu bertaraf ederek neoyapısalcılar küreselleşmeye giden yolun mümkün olduğunu öne sürmüşler ve hem makro hem de mikro düzeyde geniş ölçüde iyileştirici güçler ile donatılmış verimli döngüler oluşturmuşlardır. Makro düzeyde neoyapısalcı politikalar, neoliberallerin Washington Mutabakatı’nda ısrarla atlamış oldukları üç boyut arasında sinerjik bir ilişki oluşturmuştur: uluslararası rekabet, daha fazla sosyal entegrasyon ve artan demokratik siyasi istikrarın eşzamanlı başarıları (bkz. Şekil 1). Yeni makroekonomik sistematik uluslararası rekabet kavramı ile, Latin Amerika’nın daha fazla katma değerli ihracat yoluyla ve aynı zamanda işçiler için yaşam standartlarını artırarak dünya piyasalarına katılımını artıracığı tahmin edilmiştir. İhracat rekabetçiliği sadece ucuz işgücüne bağlı olmamakta, aynı zamanda teknik yeniliklerin artırılması ve işgücü verimliliğinin artırılmasına da bağlı olmaktadır. Konsensüs oluşturma ve sosyal diyalogu teşvik eden demokratik istikrar ve kurumlar sistematik rekabetçiliğin gerekli bir koşulu ve bir sonucu olmuştur. Aynı zamanda gerçek bir rekabetçilikten kaynaklanan yaşam standartlarının iyileştirilmesi, siyasi istikrar ve meşruiyetin geliştirilmesiyle sosyal çatışmalar azaltılabilir. Böylece ekonomik rekabet, sosyal bütünleşme ve siyasi istikrar arasında karşılıklı destekleyici ve kendini genişleten verimli döngüler, küreselleşme tarafından tetiklenebilecektir.

Şekil 1. Verimli Döngü ve Potansiyel Kısa Devreler

Kaynak: Leiva, 2008a: 13

Çeşitli otoriteler Latin Amerika neoyapısalcılığının kavramsal yeniliklerini memnuniyetle karşılamışlar ve bu yenilikleri ECLAC'ın uyum sağlama potansiyeli olarak nitelendirmişlerdir. Neoyapısalcılık, ne neoliberalizmin altını oymak olarak, ne de yapısalcılıktan tam bir kopuş olarak yorumlanmalıdır. Bu açıdan bakıldığında yapısalcılık geçmişte çakılıp kalmaktan çok, tarihi şartların değişmesine uyum sağlayan bir çaba olarak görülmektedir. Çoğunluğu ECLAC'ın mevcut veya eski personeli olan kimi yazarlar ise yapısalcılıktan neoyapısalcılığa geçişin hem özünde Prebisch tarafından ortaya atılan temel "tarihi-yapısal" metodolojik yaklaşımda hem de (teknik ilerlemenin dağılımı gibi) geçmişin temel ekonomik endişelerinde devam ettiğini vurgulamıştır. Bu nedenle, neoyapısalcılık imajı yeni durumlara karşı başarı getiren bir uyum sağlama göstermenin yanı sıra Prebisch'in temel yapısalcılık endişelerine ilişkin bozulmamış çizgisini de korumaktadır. Aslında, ECLAC ekonomistleri neoyapısalcılığın, yapısalcılık temel duruşunun hem iç hem de uluslararası yeni gerçeklerden yola çıkarak üzerinde birkaç düzenleme yapılmış devamı olarak nitelendirilmesi gerektiğini vurgulama yolunda büyük uğraş vermişlerdir. Ancak Leiva, Latin Amerika neoyapısalcılığının Latin Amerika kapitalizminin doğasını anlama potansiyelini ciddi bir biçimde zayıflatan önemli bir metodolojik geri çekilme anlamına geldiğini iddia etmektedir (Leiva, 2008a: 22-23). Kay ve Gwynne ise, neoyapısalcılığın ne neoliberalizme bir kayış ne de ona karşı bir başkaldırı olduğunu düşünmektedir. Yazarlara göre, neoyapısalcılık sadece bir gerçekliği yavaş kabullenme girişimidir. Bu anlamda yapısalcılık geçmişte donup kalmak yerine değişen tarihsel koşullara uyum sağlama becerisi göstermektedir (Kay ve Gwynne, 2000: 62).

4. Diğer Heterodoks Yaklaşımlar ve (Neo)yapısalcılık

Her ne kadar mono iktisat anlayışına karşı çıkma ve ülkelerin yapısal özelliklerine göre analiz yapılması konusunda hemfikir olsalar da, yapısalcılık ve bağımlılık söylemleri arasında farklılıklar vardır.

Latin Amerika’da hem Prebisch’in merkez-çevre teorisi hem de yapısalcı enflasyon teorisi kalkınma hakkında daha radikal düşünceler için başlangıç noktaları olarak kabul edilir. Üretim veya ticaretin yapısı ile ilgili değil de sınıf yapısı ile ilgili olarak yapısalcılığı yeniden yorumlamakta çok geç kalınmamıştır. A. G. Frank gibi Latin Amerika’da bulunan veya Latin Amerika hakkında yazan Neo-Marksist yazarlar düşüncelerini yapısalcılık ile Marksizm’in bir sentezi olarak beyan etmekten hoşlanmışlardır. Onlara göre ECLAC ekonomistleri iyi anlamda burjuva insanlardır. Pek de şaşırtıcı olmayarak ECLAC, Latin Amerika’daki sınıf çatışmasının gerçeklerinden ve ABD’nin bu mücadeledeki rolünden sakınmayı başarmıştır. Eleştirel doğalarına rağmen ECLAC iktisat teorileri sosyal süreçlerin analizine dayanmamış, ülkeler arasındaki emperyalistik ilişkilere dikkat çekmemiş ve sınıflar arasındaki asimetrik ilişkileri göz önünde bulundurmamıştır (Arndt, 1985: 157).

Prebisch tarafından yazılan öncü metinlere dayanarak ECLAC, azgelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında kişi başına düşen milli gelir anlamında bir yakınsamanın teorik olasılığı olduğunu kabul etmiştir (Bielschowsky, 2009: 184). Ancak bağımlılık okuluna göre yakınsama mümkün değildir. Çünkü mevcut kapitalist sistem içerisinde gelişmişliğin varlığı ve devamı azgelişmişliğe bağlıdır. Yakınsama konusundaki bu fikirsel ayrılık, yapısalcılık ile bağımlılık okulu arasındaki farklılıkların başında yer alır.

Prebisch, ticaret hadlerindeki bozulmayı eleştirirken ne uluslararası ticaretin aleyhine konuşmuş, ne de A. G. Frank ve S. Amin gibi bağımlılık düşünürlerinin bağlantısızlık fikrini desteklemiştir. Tersine, uluslararası ticaret ve yabancı sermayeyi çevre ülkelerdeki büyüme ve verimlilik artışı için temel unsur olarak görmüştür. Bu nedenle Amin’e göre emperyalizm ve azgelişmişlik teorileri arasına kurulan bir köprü olarak emperyalist formülasyonları Keynesyen ve daha sonraları yapısalcı yaklaşımlar izlemiştir. İlk yapısalcıların savunduğu ithal ikameci sanayileşme çevre burjuvazisini emperyalist sisteme entegre eder ve böylece antiemperyalist stratejinin gerçek doğasına dönüştürür. Antiemperyalist olsa da kapitalist kampta yer alan böyle bir sanayileşme, kapitalizmin yeni bir yükselişine hizmet eder (Amin, 1997: 155-159).

Neoyapısalcılık ile bağımlılık okulu arasındaki ayrım ise daha derindir. ECLAC’ın resmi yayınlarında ekonomik artık kavramının kullanılmamasına rağmen yapısalcı yazarlar söz konusu kavramı bir araç olarak kullanmışlardır. Üstelik ekonomik artığın üretimi ve dağıtımı yapısalcı literatürde “kaybedenlerin” tanımlanmasıyla ortaya çıkmaktadır: çevreye karşı merkez, işçilere karşı kapitalistler, kırsala karşı kentli ve son olarak aşırı yoksula karşı toplumun geri kalanı. Ancak artığın üretimi, tahsisatı ve dağıtımı dünyadaki değişikliklerden dolayı neoyapısalcı literatürden tamamen silinmiştir. Yapısalcı analizin tam tersine Latin Amerika neoyapısalcılığı, hem ekonominin hem de politikanın üst düzey hedefi olarak uluslararası rekabetçiliğe önem vermektedir. Neoyapısalcılar bunu yaparken de ekonomik artığı önemli bir analitik kategori olarak silmektedir (Leiva, 2008a: 25).

Sonuç olarak, azgelişmişliği açıklayan heterodoks yaklaşımlar içerisinde neoyapısalcılığın diğerlerinden daha farklı olduğunu ve hatta yapısalcılığın entelektüel geri çekilmesi sonucunda ana akıma biraz daha yaklaşmış hali olduğunu görmekteyiz. Bazı yazarlar neoyapısalcılığı sadece neoliberalizmin insani yüzü ve ikinci aşaması olarak görüyorken, bazı yazarlar da neoliberalizme karşı önemli bir başkaldırı olarak kabul etmektedir. Yapısalcılığın neoliberalizme doğru bir kayması olduğu kesinlikle doğrudur. Ancak daha önce de değinildiği gibi, neoliberalizmden farklılıklar da vardır. Bu farklılıklar

temelde devlet, sivil toplum ve piyasa arasındaki ilişkinin yanı sıra, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiye dönük görüşler üzerinedir.

5. Sonuç Yerine

Latin Amerikan neoyapısalcı politikaların ardında yatan kavramsal temellerin yeni kurumsalcı iktisattan, neo-schumpeterci evrimci modellerden, post modernizmden ve Üçüncü Yol ile post-neoliberal Avrupa sosyal demokrasisinden etkilendiğini söyleyebiliriz.

Ancak söz konusu kavramsal temellerin kapitalizmin doğasını anlama çabasını zayıflattığını ve azgelişmiş toplumlara kendine has çözümler bulma yolunda metodolojik bir geri çekilme yaşattığını da söyleyebiliriz. Bu durum “yeni ECLAC”ın düşünce sisteminde üç temel özellikte kendini göstermektedir: (1) ekonomik artık kavramının uluslararası rekabet ile yer değiştirmesi; (2) çevre-merkez temelli sistematik yaklaşımdan vazgeçme; (3) politikacılar ve kurumların kendilerini birikimden ve ekonomik artığın dağılımı tartışmalarından sıyrarak bir tutumda birleşmeleri (Leiva, 2008a: 25-34).

Yapısalcı söylemdeki bu “neo” değişim her ne kadar eleştirilse de, neoklasik iktisada karşı güçlü bir başkaldırı olanağı sunması neoyapısalcılığın devamlılığının müsebbibidir. Özellikle de devlete verilen yeni rol, söz konusu başkaldırının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Son yıllarda kalkınma çalışmalarında neoklasik teorinin eleştirisinin yeni bir canlılık kazandığını vurgulayan Rapley, üçüncü dünya ülkelerinin kalkınmasında devletin hala çok önemli bir role sahip olduğunu düşünmektedir. Birçok neoklasik iktisatçı artık devletin büyüklüğünden çok, rolü ve etkinliğinin kalkınma için bir anahtar olduğu fikrine yönelmektedir. Dünya Bankası bile kalkınmada devletin yenilenen önemine hassas görünmektedir. Günümüz kalkınma tartışmaları, geleneksel devlet-piyasa dikotomisinden ziyade, daha anlaşılması zor ve sofistike bir devlet anlayışına sahip olmaktadır. Bu anlayış, devlet müdahalesinin niceliğiyle değil, niteliğiyle ilgilidir (Rapley, 1994: 501-502).

İktisadi düşünce tarihine bakıldığında görülmektedir ki, kapitalizmin her krizi yeni bir yaklaşımın yükselişe geçmesine sahne olmaktadır. Sisteme en derin eleştiriye getiren düşünce okulu akademide ısrarla gündeme gelmemekle birlikte, krizlere sistem içi çözümler getirilmeye devam edilmiştir. Kapitalizmin son kriziyle birlikte gerek kuramsal alanda gerekse pratikte neoliberal politikaların sorgulanmaya başladığı günümüzde, oluşan paradigma boşluğunu neoyapısalcılık doldurabilir mi? Söz konusu sorunun cevabı, akademik tartışmalardaki paradigma boşluğunu doldurma veya neoliberal politika yetersizliklerini giderme anlamında olumlu olabilir. Ancak çözüm konusunda cevap muallâktır. Uygulamada sosyal demokrat politikalardan daha öteye gidemeyecek olan neoyapısalcılığın krizlere ve azgelişmişliğe sunduğu çözümleri tartışmak da sosyal demokrasiyi tartışmanın ötesine gidemeyecektir. Krizlerin kaynağı olan sistemden krizlerin çözümünde ısrarla vazgeçilmemesi handikapı iktisat tartışmalarında var olduğu sürece, çözüm konusunda paradigma boşluğunu doldurma sorunu devam edecektir.

1990’dan bugüne geçtiği yörüngeye baktığımızda, kavramsal karışıklıkların üstesinden gelme çabaları neoyapısalcılığı iki ayrı yöne çekmektedir. Neoyapısalcılık bir yandan küreselleşmenin asimetrik güç dengelerine yol açtığını kabul etmek zorunda kalmış; bir yandan da kapitalist birikimin mevcut karakterini sorgulama yoluna gitmemiştir. Bu nedenle günümüzde neoyapısalcılığı bir yol ayrımı beklemektedir: neoyapısalcılık ya statükoya bağlılığı artıracak ya da ana akımın karşısında duracaktır.

Kaynakça

- AMIN, S. (1997), *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, 2. Basım, Çev. Semih Lim, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- ARNDT, H. W. (1985), "The Origins of Structuralism", *World Development*, 13 (2), 151-159.
- BARAN, P. (1974), *Büyümenin Ekonomi Politikası*, Çev.: Ergin Günçe, İstanbul: May Yayınları.
- BIELSCHOWSKY, R. (2009), "Sixty Years of ECLAC: Structuralism and Neo-structuralism", *CEPAL Review*, 97, 171-192.
- FAJNZYLBBER, F. (1994), "ECLAC and Neoliberalism", *ECLAC Review*, 52, 205-208.
- HIRSCHMAN, A. O. (1981), "The Rise and Decline of Development Economics", A. O. Hirschman (der.), *Essays in Trespassing: Economics to Politics and Beyond* içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 1-24.
- KAY, C. ve R. N. Gwynne (2000), "Relevance of Structuralist and Dependency Theories in the Neoliberal Period: A Latin American Perspective", *The Journal of Developing Societies*, 16 (1), 49-69.
- KIRBY, P. (2009), "Neo-structuralism and Reforming The Latin American State: Lessons from The Irish Case", *Economy and Society*, 38 (1), 132-153.
- LEIVA, F. I. (2008a), *Latin American Neostructuralism: The Contradictions of Post-Neoliberal Development*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- LEIVA, F. I. (2008b), "Toward a Critique of Latin American Neostructuralism", *Latin American Politics and Society*, 50 (4), 1-25.
- MARTINUSSEN, J. (1997), *Society, State and Market: A Guide to Competing Theories of Development*, London: Zed Books.
- RAPLEY, J. (1994), "New Directions in the Political Economy of Development", *Review of African Political Economy*, 21 (62), 495-510.
- SUNKEL, O. ve G. Zuleta (1990), "Neo-structuralism versus Neo-liberalism in the 1990s", *CEPAL Review*, 42, 35-51.
- VELTMEYER, H. (2006), *Latin Amerika ve Başka Bir Kalkınma*, Çev.: Özkan Akpınar, İstanbul: Kalkedon Yayınları.